

نگاهی بر تاریخچه دندانپزشکی در ایران

میترا کرباسی خیر^۱

چکیده

دانش دندانپزشکی بدون شک از کهن‌ترین دست‌آوردهای بشری است که به مرور بر اساس آزمون و خطا و پژوهش‌های دانشمندان جهان شکل گرفته است. هدف از این مقاله معرفی دست‌آوردهای ایرانیان گذشته، از دوران باستان تا دوران مغول، در شکوفایی علم دندانپزشکی است. رشد دانش دندانپزشکی را در ایران می‌توان به دو دوره پیش از اسلام و پس از اسلام تقسیم کرد. دو منبع مهم دانش دندانپزشکی در دوران پیش از اسلام تعالیم مربوط به کتاب اوستا و دست‌آوردهای دانشگاه جندی‌شاپور پیش از اسلام است. پیشرفت زیاد علم دندانپزشکی پس از اسلام در ایران مدیون دانشمندان و پزشکان ایرانی از جمله رازی، اهوایی، ابن‌سینا و سایرین است که در آثار خود فصولی را به بهداشت و درمان بیماری‌های دهان و دندان اختصاص داده‌اند. هم‌چنین دین اسلام نیز دستوراتی در زمینه بهداشت دهان و دندان دارد و مسلمانان را به مسواک زدن و پاک نگه‌داشتن دندان‌ها تشویق می‌کند. در تمامی دوران تاریخ ایران دستورات بهداشتی در زمینه دهان و دندان وجود داشته و در حوزه درمان، انواع درمان‌های دندانی در ایران قدیم انجام می‌شده است. به این ترتیب می‌توان ادعا کرد دانش دندانپزشکی در ایران دارای پیشینه‌ای کهن است.

واژگان کلیدی:

دندانپزشکی، دوران پیش از اسلام، دوران اسلامی، دانشگاه جندی‌شاپور

۱- دستیار تخصصی رادیولوژی دهان و فک و صورت، دانشکده دندانپزشکی، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، اصفهان، ایران
Email: mastoor28@yahoo.com

مقدمه

انسان از ابتدا تا کنون برای رسیدن به فرهنگ و تمدن با فراز و نشیب‌های زیادی روبه‌رو بوده است. دانش دندان‌پزشکی هم بدون شک از کهن‌ترین دست‌آوردهای بشری است که به مرور بر اساس آزمون و خطا و پژوهش‌های دانشمندان جهان شکل گرفته است. طبعاً این دانش نیز با پیشرفت‌های جامعه بشری دست‌خوش تغییرات و نوآوری‌های گسترده شده است. آن چنان که از سنگ‌نبشته‌های سومریان و آشوریان بر می‌آید نخستین گام‌های هنر و دانش دندان‌پزشکی در سرزمین‌های خاور نزدیک و خاورمیانه بوده است و ایرانیان نقش به‌سزایی در رشد و تعالی این دانش داشته‌اند. دانشمندان ایرانی در دوران پیش از اسلام و به خصوص پس از اسلام آثار ارزنده‌ای در این عرصه از خود بر جای گذاشته‌اند. اگرچه دانشمندان ایرانی تقریباً در تمامی اعصار دستاوردهایی در زمینه دندان‌پزشکی داشته‌اند، مطالعات نشان می‌دهند که اوج شکوفایی دانش دندان‌پزشکی در ایران مربوط به دوره پس از اسلام و قبل از حمله مغول است (براون، ۱۳۶۴ش، ص ۱۸ تا ۲۶ و نفیسی، ۱۳۸۲ش، ص ۱۸۷ تا ۱۹۵). پس از حمله مغول در ایران این دانش رو به افول نهاد به گونه‌ای که آثار شاخص در این دوران و پس از آن کمتر به چشم می‌خورد. در قرون اخیر دانش دندان‌پزشکی در ایران شاهد پیشرفت بسیاری بوده است که با تأثیر از دانش جهانی به تدریج از درمان‌های سنتی خود فاصله گرفته است. از آنجا که بیشتر آثار تاریخی ایران در زمینه دندان‌پزشکی مربوط به دوران قبل از حمله مغول است و مقالات به ندرت تاریخ این علم را در ایران بررسی کرده‌اند، هدف از این مقاله معرفی و تبیین دستاوردهای ایرانیان گذشته، از دوران باستان تا دوران مغول، در شکوفایی علم دندان‌پزشکی است.

رشد دانش دندان پزشکی در ایران

رشد دانش دندان پزشکی در ایران را می‌توان به دو دوره پیش از اسلام و پس از اسلام تقسیم کرد.

دانش دندان پزشکی در دوران پیش از اسلام

آگاهی ما از این دوران بسیار اندک است. به طور کلی بیشتر درمان‌های دندان پزشکی در دوران باستان ایران بر پایه کشیدن دندان و شکستن تاج بوده تا درمانگر بتواند درد دندان را تسکین دهد. با وجود این برخی درمان‌های دندان پزشکی در آن دوران نادرست و تحت تأثیر خرافات بوده است. در اوستا، کتاب مذهبی زرتشتیان، به اهمیت داشتن دندان‌های زیبا و سالم تاکید شده است و پیوسته از خوش اندامی و اندام‌های رسا و متناسب به نیکی یاد شده است (ذاکر، ۱۳۹۲، ص ۸۲ تا ۹۶). در واقع سه بخش آخر اوستا که بخش پزشکی است و به دست ما رسیده است، سفارش ویژه‌ای درباره بیماری‌های دهان و دندان ندارد؛ چه بسا دستورات بهداشتی درمانی در مورد دهان و دندان از اوستا گم شده و یا نابود شده و یا به دست ما نرسیده است. با این حال در بخش‌هایی از اوستا که نام دندان در آن یاد شده موارد زیر را می‌توان نام برد: در فقره ۲۹ از باب دوم آمده است «ای جمشید در این غار گوژسینه و گوژپشت و نامرد ظالم و آنکه دندان‌های بد شکل دارند راه مده» همچنین توصیه شده از معاشرت با آن افراد خودداری شود. در واقع در این قسمت اهورامزدا به جمشید جم دستور می‌دهد تا از ورود تباه دندانان به پناهگاه یا غار (ورجمکرد) ممانعت شود. این مسئله نشان‌دهنده اهمیت ایرانیان باستان به وجود دندان‌های سالم و هم چنین شناخت مشکل پوسیدگی دندان در آن عصر است و گویا در آن دوران به سبب نوع رژیم خوراکی

میزان پوسیدگی یا تباهی دندان کم بوده است که از جم خواسته شده که تباه دندانان را برای ایستادگی در برابر سرمای کشنده زمستان که ملکوس دیو پدید آورده است به پناهگاه راه ندهد (رضی، ۱۳۷۶ش، ص ۱۰۳۱، ۱۳۹۳، ۱۴۹۰ و مرادی غیاث آبادی، ۱۳۸۲ش، ص ۳۱ تا ۸۷). در دوران باستان (دوران اول آریایی‌ها) نام پزشکی به نام یما به چشم می‌خورد که دومین پزشک پس از تریتا در تاریخ اوستا است. این پزشک از سرزمین آریاویژ زادگاه نخستین آریاییان پیرامون خوارزم و پامیر، به نام ورایماکرت برخاسته است و توانسته است بیماران مبتلا به امراض پوستی، استخوانی و دندانی را مداوا کند. چنان که در فرگرد ۲ بند ۳۷ از کتاب وندیداد آمده است «پس به آنجا (ورایماکرت) نبرد نه یک گوژ سینه و نه یک گوژ پشت و نه یک سست اندام و نه یک هاله و نه یک فریفتار، نه کسی که دندان‌هایش بد ترکیب و در هم روییده و نه زن بدکار، نه پیسی، نه آن که باید از دیگران جدا باشد، نه با هیچ یک از نشانه‌های دیگر که نشانه‌هایی هستند که انگره مینو به مردم داده است» (ذاکر، ۱۳۹۲ش، ص ۸۶). در بررسی‌های انجام‌شده روی اسکلت‌های باستانی در شهرهای مختلف ایران، وجود جرم و رسوبات روی دندان‌ها و ریشه‌ها کمتر دیده شده است، این یافته‌ها نشان می‌دهند که مردمان آن دوره با مصرف مواد گیاهی و قندهای طبیعی و شستشوی مرتب از دندان‌های خود حفاظت می‌کرده‌اند. در بررسی‌های انجام‌شده روی الگو و انواع سایش دندان‌ها در شهر سوخته، این فرض مطرح‌شده که مردم ایران باستان از دندان به عنوان دست سوم استفاده می‌کرده‌اند، به این معنی که از دندان‌های خود برای ساخت آثار هنری مانند حصیربافی و ساخت زیورآلات استفاده کرده‌اند. هم‌چنین در کاوش‌های انجام‌شده در این شهر شواهدی از نخستین دندان‌های پر شده یافت شده است (میری، ۱۳۸۲ش، ص ۱ تا ۲۰).

در دوران ساسانیان مجموعه‌ای از اندرزهای طبی و بهداشتی وجود داشته است که در آن‌ها رعایت بهداشت دهان و دندان و اهمیت خلال کشیدن دندان‌ها بسیار تاکید شده است (نجم‌آبادی، ۱۳۷۱ش، ص ۹۲).

با مطالعه پزشکی ایران قدیم چنین به نظر می‌رسد که اگرچه این فن تحت تأثیر آشوریان و بابلیان بوده است ولی بسیار غنی‌تر است و ایرانیان در انتقال علوم پزشکی و دندان‌پزشکی به یونان نقش مهمی داشته‌اند و ایرانیان را می‌توان برندگان مشعل علم به یونان توصیف کرد (نفیسی، ۱۳۸۲ش، ۱۸۲ تا ۱۸).

نقش دانشگاه جندی‌شاپور در شکوفایی دانش دندان‌پزشکی

شکوفایی دانش دندان‌پزشکی در دوران پیش از اسلام مربوط به تأسیس دانشگاه جندی‌شاپور در دوران ساسانیان است که با ساکن شدن دانشمندان یونانی در ایران شکوفا شد. در این دوره آثار طبی به صورت مخلوطی از طب یونان، ایران و هند و البته با تأثیر بیشتر از طب یونانی بود. در دانشگاه جندی‌شاپور، ضمن نگارش کتب طبی از دندان‌پزشکی نیز مطالبی دیده می‌شود. دانش‌آموختگانی چون خاندان بختیشوع (سزگین، ۱۳۸۰ش، ص ۲۸۰ تا ۲۸۱)، خاندان ماسویه (سزگین، ۱۳۸۰ش، ص ۳۰۰ تا ۳۰۳)، شاپور بن سهل (ابن ابی اصیبعه، ۱۳۴۹ش، ص ۴۰۶) در اشاعه دانش دندان‌پزشکی نقش به سزایی داشتند. در این دوران کتاب‌هایی در زمینه دندان‌پزشکی نوشته شده است.

نخستین کتاب جداگانه‌ای که در زمینه بهداشت دهان و دندان نوشته شده است، کتاب فی السواک و السنونات در مورد مسواک زدن و پوسیدگی دندان‌ها، از یوحنا پسر ماسویه- پزشک مشهور جندی‌شاپور- در سال ۲۴۳ هجری قمری

است (سرمدی، ۱۳۸۴ش، ص ۱۳۱ و قفطی، ۱۳۴۷ش، ص ۵۱۴ و ابن ابی اصیبعه، ۱۳۴۹ش، ص ۴۵۴).

هم چنین قسطا بن لوقا بعلبکی (قرن سوم هجری قمری) رساله فی الضرس را درباره کندی دندان‌ها نوشته است (سزگین، ۱۳۸۰ش، ص ۳۶۶ تا ۳۶۷ و قفطی، ۱۳۴۷ش، ص ۳۶۱ تا ۳۶۲ و ندیم، ۱۳۶۶ش، ص ۵۲۵).

کتاب مقاله فی حفظ الاسنان و الله نوشته ابوزید حنین بن اسحاق عبادی (تولد ۱۹۴ هجری قمری) کتابی جداگانه در زمینه دندان‌پزشکی است که در واقع در حوزه پریدونتولوژی نوشته شده است (ابن ابی اصیبعه، ۱۳۴۹ش، ص ۴۶۹). ابن ندیم در کتاب فهرست این کتاب را الاسنان و الله نامیده است (ابن ندیم، ۱۳۶۶ش، ص ۵۲۵). سزگین آن را قول فی حفظ الاسنان و الله یاد می‌کند (سزگین، ۱۳۸۰ش، ص ۳۳۷). در این کتاب به بهداشت بافت‌های نرم و سخت دهان و شیوه‌های گوناگون مراقبت از دندان‌ها و پایش آن‌ها پرداخته شده است. هم‌چنین از مواردی مانند تأثیرات مواد غذایی حتی زمان و نحوه مصرف آن‌ها بر سلامت دندان‌ها و درمان بیماری‌های لثه صحبت شده است. درباره چگونگی استفاده از مسواک و خلال دندان نیز مطالبی در آن به چشم می‌خورد. این کتاب هم چنین حاوی مطالبی درباره طرز تهیه و مصرف دهان‌شویه‌ها و دندان‌شویه‌ها، آناتومی دندان، آسیب شناسی بیماری‌های لثه و نحوه درمان آن‌ها است (ذاکر، ۱۳۹۱ش، ص ۷۳-۱۰۷). جندی شاپور در دوران ساسانیان و مدتی پس از این سلسله تا اواسط خلافت عباسیان نفوذ و اقتدار علمی خود را حفظ کرد و در زمان خلافت هارون الرشید، دانشمندان جندی شاپور جذب مرکز بغداد شدند و دانشگاه رو به زوال رفت (همایون، ۱۳۸۴ش، ص ۴۸ تا ۵۸ و براون، ۱۳۶۴ش، ص ۱۸ تا ۲۶ و نفیسی، ۱۳۸۲ش، ص ۱۸۷ تا ۱۹۵ و احمد زاده، ۱۳۸۷ش، ص ۵ تا ۱۰).

دانش دندان پزشکی در دوران پس از اسلام

دانش دندان پزشکی پیش از اسلام در ایران ترکیبی از طب اوستایی، یونانی و دیگر ملل بود. تجربه سیصد ساله دانشگاه جندی شاپور زمینه ساز شکوفایی دانش دندان پزشکی در دوران پس از اسلام بود. در واقع، اوج تعالی دانش دندان پزشکی در ایران مربوط به دوران پس از اسلام است. دین اسلام که دستوراتی در زمینه بهداشت دهان و دندان دارد، مسلمانان را به مسواک زدن و پاک نگه داشتن دندان ها تشویق می کند. پیشرفت زیاد علم دندان پزشکی پس از اسلام در ایران مدیون دانشمندان و پزشکان ایرانی از جمله علی بن ربن طبری، محمد زکریای رازی، علی بن عباس مجوسی اهوازی ارجانی، ابن سینا، سید اسماعیل گرگانی و سایرین است که در آثار خود فصولی را به بهداشت و درمان بیماری های دهان و دندان اختصاص داده اند. در واقع، دوران این دانشمندان را می توان عصر طلایی برای دندان پزشکی ایران به حساب آورد که در نهایت، پس از حمله مغول این دانش در ایران دچار ضربه مهلکی شد و رو به افول نهاد (براون، ۱۳۶۴ش، ص ۲۶-۱۸ و احمدزاده، ۱۳۸۷ش، ص ۱۰-۵).

تاریخ
پزشکی
در ایران

یکی از دانشمندان دیگری که نام او در این دوران به چشم می خورد ماسویه اصغر است. نخستین مصرف کننده طلا برای متوقف کردن حفرات دندان ها را به ماسویه اصغر نسبت داده اند، این شخص در معالجات دندان بسیار موفق و پرکار بوده است. وی به کیفیت درد سمپاتیک پی برده بود و توصیه می کرد دندانی که دچار درد شدید می شود هر چه زودتر کشیده شود تا از انتشار درد به سایر دندان ها جلوگیری شود (الگود، ۱۳۵۶ش، ص ۳۲۵).

عمدتاً شکوفایی دانش دندان پزشکی در تاریخ ایران مربوط به دستاوردهای محمد زکریای رازی سال تولد ۲۵۱ هجری قمری (سزگین، ۱۳۸۰ش، ص ۳۷۴)،

علی بن عباس مجوسی اهوازی ارجانی تاریخ تولد ۳۱۸ هجری قمری (نجم‌آبادی، ۱۳۵۳ش، ص ۴۴۳ تا ۴۷۵)، ابن‌سینا سال تولد ۳۷۳ هجری قمری (نجم‌آبادی، ۱۳۵۳ش، ص ۶۰۰-۴۷۸) و سید اسماعیل گرگانی به سال ۵۰۴ هجری قمری (الحسینی الجرجانی، ۱۳۵۲ش) است. دستاوردهای دندانپزشکی هر یک از این دانشمندان به صورت جداگانه قابل بررسی است، اگرچه هیچ یک از این دانشمندان کتاب جداگانه‌ای را به دندانپزشکی اختصاص نداده‌اند. با این حال مطالب مربوط به دانش دندانپزشکی، هم در حوزه بهداشت و هم در حوزه درمان، از لابه‌لای کتاب‌های پزشکی ایشان قابل استخراج است.

دستاوردهای محمد زکریای رازی در زمینه دندانپزشکی

مطالب مربوط به بیماری‌های دهان و دندان در بسیاری از آثار رازی به چشم می‌خورد. از میان آن‌ها می‌توان به کتاب‌های منصوری، براء الساعة و الحاوی فی الطب فی امراض الاذن الانف والاسنان (جلد سوم) اشاره کرد. کتاب المنصوری فی الطب یا الطب المنصوری که شامل ده فصل است به مدت پانصد سال پایه آموزش پزشکان اروپایی بوده است (سزگین، ۱۳۸۰ش، ص ۳۸۳). در مقاله چهارم و پنجم و نهم این کتاب، رازی به تشریح بیماری‌ها و بهداشت و کشیدن دندان‌ها پرداخته است. در مقاله چهارم کتاب منصوری که خود شامل سی و یک فصل است، مطالبی در مورد پاییدن تندرستی، بهداشت دهان و دندان و مسواک زدن و برخی شوینده‌های دندان آمده است (رازی، ۱۳۸۷ش، ص ۲۷۱-۲۷۰). در مقاله پنجم درباره بوی دهان، بزاق و دندان‌های لق مطالب ارزنده‌ای آمده است و روش‌هایی برای درخشان و پاک کردن دندان‌ها و زدودن پوسیدگی ارائه شده است (رازی، ۱۳۸۷ش، ص ۳۱۱ تا ۳۱۴). در مقاله نهم که درباره بیماری‌های سر تا پا است، در

مورد درد دندان، کشیدن دندان و کندی دندان‌ها و بیماری‌هایی مانند آفت و برفک و بیماری‌های لثه و زبان مطالبی ذکر شده است (رازی، ۱۳۸۷ش، ص ۴۶۶ تا ۴۷۱). جالب توجه است بدانیم رازی توانسته بود دندان‌های پوسیده را با مخلوطی از مصطکی و زاج سفید پر کند (سزگین، ۱۳۸۰ش، ص ۳۷۷). کتاب معروف براء الساعه (سزگین، ۱۳۸۰ش، ص ۳۸۸) کتابی کم حجم و ارزنده است که رازی در بیست و سه باب تنظیم کرده است و مرحوم حکیم تنکابنی آن را در سی باب ترجمه کرده است و هفت باب به آن افزوده است. در ابواب ششم، هفتم و هشتم در مورد انواع بیماری‌های دهان و دندان دستورهای بسیار منظم و مرتبی داده شده است. در باب ششم درد دندان، در باب هفتم تدبیرهایی برای کشیدن دندان و در باب هشتم بدبویی دهان، علل و راه درمان آن بیان شده است (رازی، ۱۳۸۲ش، ص ۲۰۰، ۲۰۶-۲۰۷). همچنین درباره مرهم‌هایی که می‌توانند برای برطرف شدن درد دندان به کار گرفته شوند، مطالبی آمده است (رازی، ۱۳۸۲ش، ص ۲۰۶-۲۰۷). این کتاب را می‌توان کتاب درمان‌های فوری و یک ساعته نیز نامید، درمان‌هایی در حد شناخت و امکانات روز که محصول سال‌ها تجربه شخصی نویسنده بوده است (نجم‌آبادی، ۱۳۷۱ش، ص ۱۵۴-۱۵۷. نبوی، ۱۳۶۶ش، ص ۴۵-۳۸).

ت
ب
ر
س
ی
ا

کتاب الحاوی فی الطب فی امراض الاذن الانف و الاسنان (جلد سوم) درباره بیماری‌های گوناگون بافت‌های نرم و سخت دهان و چگونگی حفظ سلامت دندان‌هاست. این کتاب به مدت پانصد سال در دانشگاه‌های اروپا تدریس می‌شده است و زیربنای اطلاعات پزشکی طبیبان غرب بوده است. در بحث راجع به بیماری‌ها در این کتاب، رازی از نوشته‌های بقراط و جالینوس یاد کرده و بر آن‌ها حاشیه‌ها و تفسیرها افزوده و ایرادهایی بر آن‌ها وارد کرده است (نبوی، ۱۳۶۶ش، ص ۱۴، ۴۵-۳۸). این کتاب الجامع العاصر لصناعة الطب نیز نامیده می‌شود (قفطی،

۱۳۴۷ش، ص ۳۷۶). موضوعاتی که در این کتاب بحث شده است، عبارت‌اند از: بیماری‌های لثه و روش پیشگیری و درمان آن‌ها (رازی، ۱۴۲۱ق، ص ۵۱۵ و ۴۵۳)، روش صحیح مسواک زدن (رازی، ۱۴۲۱ق، ص ۴۶۰)، نوع چوب مناسب برای مسواک (رازی، ۱۴۲۱ق، ص ۴۸۸)، انواع دندان‌شویه‌ها (رازی، ۱۴۲۱ق، ص ۴۵۸)، علت درد دندان و روش‌های درمان آن (رازی، ۱۴۲۱ق، ص ۴۵۱-۴۶۴)، سایش دندان و درمان آن (رازی، ۱۴۲۱ق، ص ۴۴۶-۴۴۴)، خرد شدن و شکستن دندان (رازی، ۱۴۲۱ق، ص ۴۴۵)، تغییر رنگ دندان (رازی، ۱۴۲۱ق، ص ۴۴۴)، آسان کردن رویش دندان کودکان (رازی، ۱۴۲۱ق، ص ۴۹۰)، داروهایی که کشیدن دندان را آسان می‌کند (رازی، ۱۴۲۱ق، ص ۴۸۹)، دندان‌قروچه (رازی، ۱۴۲۱ق، ص ۴۵۰)، بی‌حس دندان (رازی، ۱۴۲۱ق، ص ۴۵۴) و کند شدن دندان‌ها (رازی، ۱۴۲۱ق، ص ۴۵۳).

در سایر آثار رازی نیز بخش‌هایی به بیماری‌های دهان و دندان اختصاص دارد.

در کتاب الطب الملوکی که برای حاکم طبرستان تألیف کرده است، درباره بیماری‌های دهان و دندان و تغذیه مناسب پادشاهان سخن گفته است (نجم‌آبادی، ۱۳۷۱ش، ص ۶۵ و قفطی، ۱۳۴۷ش، ص ۳۷۴). این کتاب هم چنین الطب الملوکی فی علاج الامراض کل‌ها بالاغذیه نامیده می‌شود (سزگین، ۱۳۸۰ش، ص ۳۹۲).

در کتاب من لایحضره الطیب که درباره درمان بیماری‌ها در وضعیت‌ها و مکان‌هایی است دسترسی به طبیب وجود ندارد، بخشی نیز به درمان بیماری‌های دندان اختصاص یافته است (نجم‌آبادی، ۱۳۷۱ش، ص ۶۶ تا ۶۸).

در کتاب قرابادین در باب هفدهم راجع به بیماری‌های دهان و داروهای مناسب سخن به میان آمده است (نجم‌آبادی، ۱۳۷۱ش، ص ۸۵-۸۳).

در کتاب الفاخر نیز در مقاله اول درباره بیماری‌های دهان و دندان سخن گفته شده است (نجم‌آبادی، ۱۳۷۱ش، ص ۱۵۰-۱۴۹ و سزگین، ۱۳۸۰ش، ص ۳۹۱).
در کتاب الفروق نیز که کتابی درباره علل و علائم مشابه بین بیماری‌ها و تفاوت‌های بین آنهاست، در مقاله اول در فصل پنجم در مورد دهان و دندان و در مقاله دوم در سه فصل در مورد بیماری‌های دهان و حلق صحبت شده است. این کتاب کلاً پنج مقاله است (نجم‌آبادی، ۱۳۷۱ش، ص ۱۷۸-۱۷۶).

دستاوردهای علی بن عباس مجوسی اهوازی ارجانی در زمینه دندانپزشکی

اهوازی کتاب کامل الصناعه الطبیه الملکی یا ملکی را در دو جزء نظری و عملی و مجموعاً در ۲۰ مقاله تنظیم کرده است. اهوازی در جلد اول کتاب، قسمتی از مقاله دوم را به تشریح استخوان‌های سر و دندان‌ها اختصاص داده است و در جلد دوم در مقاله پنجم در باب‌های ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱ درباره اجزای دهان و بیماری‌های دهان، دندان و زبان و درمان آن‌ها مطالبی نوشته است (مجوسی، ۱۲۹۴ش، ص ۱۰۲، ۱۰۱، ۳۰۱-۲۹۸). وی معتقد است حسی که به دندان منسوب است به واسطه عصب کوچکی است که از راه ریشه داخل دندان می‌شود. این دانشمند یک دوره کامل از درمان‌های دهان و دندان در دوران‌های قدیم از بقراط و جالینوس را بیان کرده است و البته انتقاداتی نیز به آثار آن‌ها کرده است (نجم‌آبادی، ۱۳۵۳ش، ص ۴۷۵-۴۴۳).

دستاوردهای ابن سینا در زمینه دندانپزشکی

ابوعلی ابن سینا که طب اسلامی را به منتهای کمال رسانده است، در کتاب قانون به صورت دقیق و جزئی به موضوع دهان و دندان است و مطالب بسیاری را در حوزه دندانپزشکی از آناتومی و فیزیولوژی تا موارد بهداشتی و درمانی بیان کرده است (قفطی، ۱۳۴۷ش، ص ۵۶۱). ابن سینا درباره دردهای دهان و دندان و طبقه‌بندی آن‌ها، علت درد و روش‌های معاینه و تشخیص و درمان هر یک مطالب ارزشمندی ارائه کرده است (ابن سینا، ۱۳۸۵ش، ص ۳۴۳-۳۴۱). برخی از موضوعاتی که ابن سینا درباره آن‌ها سخن گفته است به شرح زیر است: شکستن، سایش و خرد شدن دندان‌ها، ضربه به دندان و روش‌های درمان آن، کشیدن دندان حتی خارج کردن دندان با برش چاقو پیرامون دندان (آنچه که امروزه در زمره جراحی دندان است)، درمان‌هایی در جهت رفع درد رویش دندان در کودکان، تغییر رنگ دندان، دندان‌قروچه، انواع بیماری‌های لثه است (ابن سینا، ۱۳۸۵ش، ص ۳۵۲-۳۴۴). برخی دیگر از مواردی که ابن سینا به آن‌ها پرداخته است، عبارت‌اند از: آناتومی و فیزیولوژی اندام‌های سر و گردن، بررسی جزئی استخوان شناسی فکین (ابن سینا، ۱۳۸۵ش، ص ۶۰)، آناتومی دندان‌ها و تعداد دندان‌های انسان، تعداد ریشه‌های هر دندان و نام گذاری هر دندان و اشاره به دندان عقل با ذکر این که در همه افراد وجود ندارد (ابن سینا، ۱۳۸۵ش، ص ۶۲)، وجود حس در دندان (ابن سینا، ۱۳۸۵، ص ۶۳)، درمان آفت برفک و سایر بیماری‌های بافت نرم دهان، انواع شکستگی فکین و درمان دررفتگی و شکستگی فک (ابن سینا، ۱۳۸۵ش، ص ۵۲۸-۵۲۵)، درمان پوسیدگی‌های دندانی، رعایت بهداشت دهان و دندان همچنین درباره مسواک زدن و خلال کشیدن و انواع مواد غذایی و سایر ملاحظات برای سالم نگاه داشتن دندان‌ها (ابن سینا، ۱۳۸۵ش، ص ۳۳۹). ابن سینا دو دسته دارو شامل نگهدارنده

سلامت دندان و درمان کننده را برای دندان‌ها برشمرده است (ابن سینا، ۱۳۸۵ش، ص ۳۴۰-۳۴۱)، وی داروهای تکی و ترکیبی، برخی دهان‌شویه‌ها و روش تهیه آن و مرهم‌های پر کردن دندان و مرهم‌ها و کمپرس‌ها برای بی درد کردن دندان و داروهای بی حس کردن دندان معرفی کرده است (ابن سینا، ۱۳۸۵ش، ص ۴۸۵-۴۸۳). روش به کار رفته توسط این دانشمند شبیه درمان ریشه در عصر حاضر است به این ترتیب شاید بتوان بوعلی سینا را مبتکر درمان ریشه دندان هم دانست (نجم‌آبادی، ۱۳۵۳ش، ص ۶۰۰-۴۷۸).

دستاوردهای سید اسماعیل گرگانی در زمینه دندانپزشکی

کتاب ذخیره خوارزمشاهی از آن جهت در پزشکی ایران حائز اهمیت است که به زبان فارسی نوشته شده است. گرگانی بدون شک از تألیفات دانشمندانی چون رازی، اهوازی و ابن سینا در کتاب ذخیره خوارزمشاهی بهره برده است. وی آن کتاب را در ده جلد تنظیم کرده است. در کتاب اول در گفتار چهارم در باب دوم و سوم مطالب جامعی درباره آناتومی استخوان‌های سر و صورت و فک بالا آمده است (جرجانی، ۱۳۸۰ش، ص ۲۴) و پس از بیان آناتومی استخوان‌ها، آناتومی بافت نرم یعنی عضلات، اعصاب و شرایین ناحیه سر و گردن بحث شده است (جرجانی، ۱۳۸۰ش، ص ۲۵، ۷۱). گرگانی در گفتار چهارم در جزء اول در باب چهار به تشریح دندان‌ها پرداخته است و نام هر دندان، آناتومی هر دندان و محل قرارگیری آن‌ها را بیان کرده است و در این قسمت به وجود حس در دندان‌ها تأکید کرده است (جرجانی، ۱۳۸۰ش، ص ۷۱-۷۲). در باب دوم از جزء دو از گفتار چهارم در مورد عضلات متصل به فکین و حرکات جویدن بحث شده است (جرجانی، ۱۳۸۰ش، ص ۸۴-۸۵). در باب سوم، جزء دوم از گفتار چهارم عضلات سر

و گردن (جرجانی، ۱۳۸۰ش، ص ۸۶) و همچنین زبان (جرجانی، ۱۳۸۰ش، ص ۸۹) به صورت جامع معرفی شده است. گرگانی در ذخیره خوارزمشاهی هم چنین در مورد عقاید گوناگون مربوط به نحوه تکامل دندان و رویش دندان‌ها و نحوه افتادن دندان‌ها در هفت سالگی در انسان بحث کرده است (الحسینی الجرجانی، ۱۳۵۰ش، ص ۲۱۸).

بحث و نتیجه گیری

همانگونه که اسناد تاریخی نشان می‌دهند، در تمامی دوران تاریخ ایران، چه قبل و چه پس از اسلام، دستورات بهداشتی در زمینه دهان و دندان وجود داشته و مردم هم بدان‌ها عمل می‌کرده‌اند. در حوزه درمان، انواع درمان‌های دندانی در ایران قدیم انجام می‌شده است که شامل درمان‌های ساده مانند کشیدن دندان در دوران باستان تا درمان‌های پیچیده‌تر در قرون بعدی است. آنچه مسلم است دانشمندان ایرانی، به خصوص در دوران پس از اسلام، نقش به سزایی در تولید علم دندانپزشکی و اشاعه آن به عهده داشته‌اند، به طوری که تقریباً در مورد تمامی شاخه‌های دندانپزشکی در تشخیص و درمان، موارد بهداشتی و پیشگیری از خود آثاری بر جا گذاشته‌اند. به این ترتیب می‌توان ادعا کرد دانش دندانپزشکی در ایران، هم در حیطه بهداشت و هم در حیطه درمان، دارای پیشینه‌ای بسیار کهن است. اگرچه برخی از درمان‌های دندانپزشکی دانشمندان قدیمی امروزه منسوخ شده است و اگرچه می‌توان بر پایه دانش کنونی دندانپزشکی به برخی از نظریات و باورهای آن دانشمندان انتقاداتی وارد کنیم اما برخی از درمان‌ها و خواص موادی که آن دانشمندان بکار برده‌اند می‌تواند پایه‌ای برای تحقیقات دانشمندان امروز باشد.

فهرست منابع

- ابن ابی اصیبعه. (۱۳۴۹ ش.). *عیون الانباء فی طبقات الاطباء*، (ترجمه سید جعفر غضبان، محمود نجم‌آبادی). جلد اول. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ابن سینا. (۱۳۸۵ ش.). *قانون فی الطب*، (برگردان عبدالرحمان شرفکندی (هه ژار). جلد اول و سوم. سروش (انتشارات صدا و سیما).
- احمد زاده، علی. (۱۳۸۷ ش.). پیشینه دانشگاه جندی شاپور، *مجله علمی پزشکی جندی شاپور*، دوره ۷ (۱)، ۵ تا ۱۰.
- براون، ادوارد. (۱۳۶۴ ش.). *تاریخ طب اسلامی*، (ترجمه مسعود رجب نیا). چاپ چهارم. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی.
- تکمیل همایون، ناصر. (۱۳۸۴ ش.). *دانشگاه گندی شاپور*. چاپ اول. تهران: انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- جرجانی، سید اسماعیل. (۱۳۸۰ ش.). *ذخیره خوارزمشاهی*، (تصحیح و تحشیه محمد رضا محوری). چاپ اول. تهران: فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران.
- الحسینی الجرجانی، اسمعیل بن الحسن. (۱۳۵۰ ش.). *ذخیره خوارزمشاهی*، (به کوشش محمد تقی دانش پژوه وایرج افشار). جلد دوم. چاپ اول. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- الحسینی الجرجانی، زین الدین ابوالبراهیم اسماعیل. (۱۳۵۲ ش.). *ذخیره خوارزمشاهی*، (مقابله و تصحیح و تفسیر جلال مصطفوی). کتاب سوم. قسمت اول. تهران: انتشارات انجمن آثار ملی.
- ذاکر، محمد ابراهیم. (۱۳۹۱ ش.). *دیدگاه‌های دندان پزشکی ابن سینا، مجله ماه علوم و فنون*. دوره ۲ (۶)، ۷۳ تا ۱۰۷.
- ذاکر، محمد ابراهیم. (۱۳۹۲ ش.). *متن‌های دندان پزشکی باستان، مجله ماه علوم و فنون*. دوره ۳ (۳)، ۸۲ تا ۹۶.
- رضی، هاشم. (۱۳۷۶ ش.). *وندیداد*. چاپ اول. تهران: فکر روز.
- زکریا رازی، بویکر محمد. (۱۳۸۲ ش.). *رساله براء الساعه* (ترجمه میرزا احمد تنکابنی). چاپ اول. تهران: موسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل دانشگاه علوم پزشکی ایران.
- زکریا رازی، بویکر محمد. (۱۳۸۷ ش.). *منصوری فی الطب*، (پژوهش و گزاره‌ی حازم بکری صدیقی، پژوهش و برگردان محمد ابراهیم ذاکر). تهران: انتشار مرکز تحقیقات اخلاق و تاریخ پزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران.

- زکریا رازی، بویکر محمد. (۱۴۲۱ق.). *حاوی فی الطب فی امراض الاذن و الانف و الاسنان*، (پژوهش محمد محمد اسماعیل). جلد سوم. بیروت - لبنان: دارالکتب العلمیه.
- سرمدی، محمد تقی. (۱۳۸۴ش.). *دایرة المعارف پژوهشی در تاریخ پزشکی و درمان جهان از آغاز تا عصر حاضر*. چاپ اول. تهران: انتشارات سرمدی.
- سرگین، فواد. (۱۳۸۰ش.). *تاریخ نگارش‌های عربی، (ترجمه و تدوین و آماده سازی موسسه نشر فهرستگان، به اهتمام خانه کتاب)*. جلد سوم. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- قفطی. (۱۳۴۷ش.). *تاریخ الحکماء قفطی، (مقابله تصحیح حواشی و مقدمه بهین دارایی)*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- الگود، سیریل. (۱۳۵۶ش.). *تاریخ پزشکی ایران و سرزمین‌های خلافت شرقی، (ترجمه فرقانی باهر)*. چاپ اول. تهران: امیرکبیر.
- المجوسی، علی بن عباس. (۱۲۹۴ق.). *کامل الصناعة الطبیه، (مترجم سویدی فی الطب امام الشعرانی)*. جلد دوم. مصر: مطبعة سعاده حسین بک.
- مرادی غیاث آبادی، رضا. (۱۳۸۲ش.). *اوستای کهن*. چاپ اول. شیراز: انتشارات نوید شیراز.
- میری محمد، حسنعلی پور حمید. (۱۳۸۲ش.). *پیشینه تجارت در شهر سوخته*. چاپ اول. سیستان: دانشگاه زابل.
- نبوی، سیف الدین. (۱۳۶۶ش.). *استاد محمد زکریای رازی و برداشت‌های دانشمندان علوم پزشکی دهه‌های آخر قرن بیستم/ز او*. چاپ اول. تهران: انتشارات اقبال.
- نجم‌آبادی، محمود. (۱۳۵۳ش.). *تاریخ طب در ایران پس از اسلام (از ظهور اسلام تا دوران مغول)*. چاپ اول. تهران: دانشگاه تهران.
- نجم‌آبادی، محمود. (۱۳۷۱ش.). *تاریخ طب در ایران*. چاپ دوم. تهران: دانشگاه تهران.
- نجم‌آبادی، محمود. (۱۳۷۱ش.). *مؤلفات و مصنفات ابوبکر محمد بن زکریای رازی حکیم و طبیب بزرگ ایرانی*. چاپ دوم. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- الندیم، محمد بن اسحاق. (۱۳۶۶ش.). *الفهرست، (ترجمه و تحقیق محمد رضا تجدد)*. مقاله هفتم، فن سوم. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- نفیسی، ابوتراب. (۱۳۸۲ش.). *مختصر تاریخ علوم پزشکی تا ابتدای قرن معاصر*. چاپ اول. اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان.

یادداشت شناسه مؤلف

میترا کرباسی خیر: دستیار تخصصی رادیولوژی دهان و فک و صورت، دانشکده دندانپزشکی، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، اصفهان، ایران

نشانی الکترونیکی: mastoor28@yahoo.com

تاریخ وصول: ۱۳۹۱/۵/۹

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۸/۲۲